

ĽUBOMÍR BELÁS:

Kant a Machiavelli. Historicko-filozofická analýza a komparácia

Prešov: ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS, Monografia 469, 2013, 125 s.

Jména Immanuel Kant a Niccolò Machiavelli se ocitla vedle sebe poměrně často, ať již v dějinách filosofie, nebo ještě více v dějinách politických teorií. Může to být s podivem, protože se k sobě vztahují dvě osoby, které žily v různých věcích evropské kultury, renesanci a osvícenství, v geograficky vzdálených a způsobem myšlení a jednání těžko srovnatelných zemích, východním Prusku a florentské Itálii a podřídily svůj život odlišným intencím, založení nové metafyziky a založení nové politiky. Na druhou stranu se dá uvažovat o spojnicích, které tyto rozdílnosti přebíjejí, ať už je to apel na užívání vlastního rozumu, to znamená důraz na osobní emancipaci a na profilaci moderního subjektu, nebo úsilí o změnu společenských pořádků v zájmu mírového soužití ve světo-občanském ohledu. Nouzi o motivy vedoucí k porovnávání Kanta a Machiavelliho historik filosofie mít nebude, zvláště pokud jsou mu blízké dějiny politického myšlení ve filosofii, na co však musí dbát, je relevantnost srovnání vůči oběma stranám. Kant jistě nebyl bližnec Machiavelliho, v celém svém díle se o něm nezmiňuje ani jednou, a Machiavelli by zase sotva mohl do svého konceptu vládnutí vložit jako základ myšlenku vzájemné interakce států a internacionalismu, typickou pro ideu věčného míru. Jeho představa sice byla politicky dynamická, byla to však dynamika vycházející z republiky, nikoli ze svazu národů. Machiavelli nemohl ještě vědět o instituci společenské smlouvy, která se ke Kantovi dostala až ve zprostředkování sociálněpolitických myslitelů, jako byli Montesquieu, Rousseau, abbé de Saint-Pierre a mnoho dalších, dnes již napůl zapomenutých postav. Myšlenkový experiment *Vladaře* stojí na nesmluvních základech a kantovský kontraktualismus v kosmopolitním měřítku se s ním dá srovnávat proto, že jde rovněž o myšlenkový experiment. Autoři srovnávacích studií i jejich čtenáři by neměli ztrácet ze zřetele, že vždy, ať již budou motivy srovnání jakkoli pragmaticky oprávněné, zůstane ve hře špetka fikcionalismu. Kant a Machiavelli jsou ideální typy, v dějinách idejí spíše protikladné; spojka „a“ mezi jejich jmény by mohla vzbudit klamný dojem, že k sobě nezbytně patří. Nepatří, už vůbec ne nezbytně, naopak důkladný traktát o každém z nich vyžaduje samostatné pojednání, zatímco komparování stojí na fikci zrcadla, v němž může prohlížet jeden druhého.

Prešovský filosof Ľubomír Belás si rizika dějinně-filozofických komparací uvědomuje. Nasvědčuje tomu jeho text o Kantovi a Machiavellim, který pojal jako analytickou a současně historicko-komparativní esej propojující témata filosofie dějin, politické filosofie a filozofické antropologie. V jeho úvodu upozorňuje na záludnost přeskupování a srovnávání myšlenek v dějinách filosofie, která se může projevit v nepatřičných klasifikacích jejich obsahu u různých autorů. Zároveň však zmiňuje důvody, které ho přiměly vzít na sebe toto riziko a podle vzoru několika dalších kantologů postavit královeckého učitele moderního kritického myšlení vedle florentského spisovatele, diplomata ve vý-

zvědných službách, historika z donucení a politického šíbra, který bývá někdy považován za zakladatele politologie. Tím základním, který Belás přejímá od Jasperse, je poukaz na to, že oba velikáni dějin evropské kultury reprezentují „lidské bytí jednotlivce kráčejiho nepodmíněně vlastní cestou“ (s. 7). Samozřejmě je to odkaz poněkud široký, uvážíme-li, že nepodmíněně vlastní cestou vtrhli do dějin rovněž nositelé nejrůznějších extremistických názorů a že nikdy nevíme, kdy brát nepodmíněnost vlastní cesty jako ještě ctnost a kdy už jako bezohlednost a tvrdošíjnost nevstřícnou vůči důkazům a argumentům. Aby ho zúžil, uvádí Belás jako spojenci mezi Kantem a Machiavellim „proces emancipace od autority a tradice“ (s. 7) a na jeho sledování staví svá, jak říká, postupná analyticko-kritická bádání, zaštitěná tím, že také v nich se představuje Belásovo vlastní bytí filosofa jdoucího vlastní cestou.

Přes tuto dílčí konkretizaci zůstává autorův záměr olbřímí, zvláště přihlédneme-li ke stručnosti a jistému gnoseologickému asketismu textu. V našich dějinách se objevilo již tolik emancipačních faktorů, že vytvořily společenské prostředí, v kterém se navzájem neutralizovaly. Přesnější vymezení toho, čím, jak a zda vůbec jsme se jako moderní evropská kultura emancipovali od autority, by samo vydalo na knihu, a možná ne jednu. Belásovo východisko je tudíž subjektivně platné, avšak nemálo polemické; obtíž s ním spojená začíná u toho, že je samo již interpretací kontextu Kantových a Machiavelliho výpovědí, která předpokládá, že mu rozumíme v závislosti na zcela konkrétním chápání termínu „emancipace“ jako emancipačnímu. Takový předpoklad by ale bylo nutné prokázat, poněvadž postrádá samozřejmost. To autor knihy nedělá a dodržuje tím v české a jak je zřejmé také ve slovenské filosofii rozšířenou praxi práce s nevyslovenými předpoklady. Je to komplex metodologických problémů, jež přicházejí obvykle zkrátka, a jejich pomíjení odsuzuje čtenáře k tomu, aby se spokojil se samotnou narací. Dějiny filosofie se sice dají brát jako poučné příběhy, jak jim patrně rozuměl Machiavelli čtoucí díla řecké a římské antiky, ale kromě toho tvoří rezervuár metodicky uchopených a více či méně zvládnutých problémů, u nichž je to právě metodologie, na kterou lze navazovat (což lze i jejím odmítnutím a pokusem o novou), jako to dělal Kant. V jeho tradici kritického transcendentálního stojíme, a ta se týká přednostně předpokladů našeho myšlení.

Belás rozdělil své pojednání na tři části. První náleží Machiavellimu, druhá Kantovi, a třetí, jak plyne z logiky věci, jejich historicko-filosofické a systematické komparaci. Protože cílem není, pokud rozumím autorovým předpokladům správně, intelektuální biografie dvou veličin dějin filosofie, ale srovnání jejich vlivu na zrod a rozmach moderních sociálních a politických procesů vedoucích k lidské svéprávnosti, vzájemného uznání a respektu k důstojnosti individua (jak bych asi popsal obsah slova emancipace), nemůžeme očekávat podrobnější výklad díla a jeho významu ani u jedné z diskutovaných postav. Obě dostávají v Belásově pojetí referenční úlohu. Jejich prostřednictvím se spíše naznačují problémové okruhy a vztahy uvnitř i mezi nimi, aniž by těmito referencím předcházela důkladnější výklad geneze toho, co má být posléze komparováno. Machiavelli a Kant jsou tak pro autora bezprostředními reprezentanty určitých koncepcí zejména politiky a morálky, na jejichž dílčí prvky upozorňuje s tím, že je vyjímá z jejich celkové souvislosti jako předměty svého vlastního komparativního záměru.

Tím není řečeno (a již vůbec vyargumentováno), že dotyčné prvky a součástky machiavellských a kantovských náhledů po takovém srovnání volají, anebo že z jejich komparace plynou další možnosti jejich rozumění. Prokazuje se, že taková komparace je možná. Sám Belás, když shrnuje v závěru „niekoľko významných výsledkov“ svého bádání, uvádí na prvním místě to, že prokázal, že „nemožno doložiť nesúmerateľnosť ich názorov“ (s. 106). Vzhledem k tomu, kolikrát již byla tato dvojice zmiňována a zkoumána v odborné filosofické, politologické a právnické literatuře, nelze než s tímto výsledkem souhlasit. Vztah etiky a moci či spíš možnost etiky moci se staví před každou politickou filosofií, a pokud se řeší na půdorysu historických koncepcí, těžko se vyhne konfrontaci Machiavelliho a Kanta; stačí se podívat na příspěvky J. Mittelstraße, J. Habermase, M. Walzera, M. Thaler, D. Zola, T. Nagela, Ph. Hölzlinga, Ch. Mouffe nebo T. Blanka, jehož práce *Das Böse in der politischen Theorie: die Furcht vor der Freiheit bei Kant, Hegel und vielen anderen* (Bielefeld: Transcript Verlag 2006) komparuje Machiavelliho nejen s Kantem, ale rovněž s Hobbesem a Weberem, a to na základě metodologicky příkladně vyjasněného pojmu zla v politické filosofii. Ve srovnání se známými Kantovými texty o zlu pak vyvstává revolučnost Machiavelliho zakotvení suverenity moderního státu ve zlu lidské přirozenosti, kterou krotí politika zosobněná v panovníkovi a jeho jednání, v jasnějších obrysech, než jaké umožňuje paralelní úvaha o vladařovi a věčném míru.

Komparace, kterou provádí Belás, se týká pojetí dějin, politiky, ctnosti, výchovy, občanské společnosti a republikanismu. Opět je to značně široký záměr, jehož obsažnost nutí k jistému redukcionismu. Už u prvního pojmu, dějin, se projevuje v konstatování, že Machiavelli nemá ucelený koncept filosofie dějin, zatímco Kant žijící v prostředí osvícenského pokrokářství neměl kam uhnout před ideou minulosti, přítomnosti a budoucnosti lidského rodu, pro nějž jsou dějiny místem lidského sebeutváření. Kant netvrdí, zda se člověk formuje nutně k lepšímu, nebo naopak. Ani to není pro danou otázku podstatné, jako více to, že Machiavelliho nezajímá hodnocení lidských kvalit (*conditio humana*), ale prostředky, jimiž lze dosáhnout určité kvality politiky: té kvality, kterou vyžadoval nezávisle na dějinném okamžiku, na datu v kalendáři, a která proto může být chápána jako dějinná, či lépe jako časová. V Machiavelliho éře filosofie dějin ještě neexistovaly, mohl znát jejich předchůdce v křesťansko-teologických dějinách spásy, jež nebylo radno prozkoumávat nejen v Itálii, ale v celé inkvizicí promořené Evropě. I když Belás nakonec připisuje Machiavellimu jakousi nepříliš specifikovanou schopnost historického zkoumání uvnitř myšlenkového rámce, který byl až v 18. století nazván filosofií dějin, přesto končí komparaci konceptů dějin větou „to by bolo možné nechat zatiaľ otvorené“ (s. 85). Rovněž zde se nedá než souhlasit.

Obtíže tohoto rázu doprovázejí také další pojmová srovnání. Obecně řečeno, je jim vlastní jistá nedořečenost, která je tím patrnější, čím širší je rozevření otázek. U některých, například u ctnosti, nakonec na přímé srovnání nezbyvá autorovi čas ani prostor; pochopitelně, protože by se musel nejdříve vysvětlit a obhájit sám záměr stáhnout *Metaphysik der Sitten* (jako dejme tomu základní, byť ne jediný text) do podoby, vůči níž by vůbec bylo možné postavit *virtù* v dynamismu politického rozhodování. Tak má komparace některých momentů Machiavelliho a Kantových teoretických i praktických životních

postojů své možnosti, ale také své limity, které se umí ohlásit poměrně nemilosrdně. Belá-sův text se dotknul obojího a všichni zúčastnění, počínaje autorem a čtenáři konče, to ne-přejdou bez poučení, o něž zde běží především.

Co ale musím zmínit závěrem s jistým rozhořčením, je formální stránka knížky. Není uvedeno, kdo byl jejím odborným redaktorem a zda vůbec prošla redakcí. Faktem je, že jsem snad nenarazil na stranu, na které by se neporušovala základní pravidla formální úpravy: nejednotnost v označení poznámek pod čarou, tatáž nejednotnost v používání uvozovek, překlepy ve slovenštině a lhostejnost vůči češtině (opakovaně „jěšte“ místo „ještě“, „řčení“ místo „rčení“), chybějící nakladatelství u některých citovaných prací (např. pozn. 132), pravopisné chyby (nakladatelství „Naše vojsko“, nikoli „Naše Vojsko“) a různá další překvapení tohoto druhu, která mají společné, že jsou nejen zbytečná, ale hlavně nepřipustná. Myslím, že doba nedodělků, kdy se ke čtenářům dostalo prakticky cokoli, minula s devadesátými léty. I když jde „jen“ o univerzitní tisk, nesmí selhávat obsahově a již vůbec ne z hlediska formálních pravidel; nebo spíš právě proto, že je to tisk, který reprezentuje také univerzitu.

Břetislav Horyna

Břetislav Horyna
Rolnická 5
625 00 Brno
Czech Republic
e-mail: brhoryna@seznam.cz